

Vicarius Christi, Plenitudo Potestatis og Causae Miores

TEOLOGI OG JURA HOS PAVE INNOCENS III. (1198-1216)
OG ÆRKEBISKOP ANDERS SUNESEN (1201-1223)

AF

TORBEN K. NIELSEN

Den berømte middelalderpave Innocens III. (1198-1216) var kun 37 år gammel, da han blev valgt og ændrede sit navn fra Lothario di Segni til 'den uskyldige'.

Historieskrivningen har ikke altid ladet ham beholde sin uskyld: Pavens rolle i korstogene mod albigenserne i Sydfrankrig og de mere traditionelle mod muslimerne; hans allianceskift i den tyske tronstrid, frem og tilbage mellem de forskellige prætendenter; hans interdikt og ekskommunikationstrusler mod Frankrig og kong Philippe Auguste, og ligeledes mod England og kong John Lackland – alle disse storpolitiske og verdenshistoriske begivenheder har været hårde ved Innocens' omdømme. Som konsekvens heraf har især tyske historikere tidligere ofte givet et meget negativt billede af Innocens' pontifikat: Her har paven været opfattet som en i bund og grund verdslig fyrste, med et brændende ønske om magt.¹

En mere positiv vurdering er kommet fra andre forskere, der samtidig har ændret fokus i beskæftigelsen med paven. Her er det ikke længere udelukkende ydre magt- og storpolitiske forhold og ideologiske faktorer, der belyses. Tværtimod lægges en stor del af vægten i en vurdering af Innocens' pontifikat på indre, teologiske og religiøse ræsonnementer og erklæringer fra pavens side.² I en sådan aflæsning fremstår Innocens III.

¹ Se f.eks. Johannes Haller: *Das Papsttum*, III. Esslingen 1962.

² Italieneren Michele Maccarone har i en lang årrække beskæftiget sig med Innocens ud fra disse synsvinkler. Blandt hans hovedværker kan nævnes *Chiesa e stato nella dottrina di papa Innocenzo III*, Rom 1940 og *Vicarius Christi: Storia del titolo papale*, Rom 1952.

ofte som et religiøst tændt menneske med en storslået vision om et Guds rige på jord, fjernt fra alle tanker om verdensherredømme baseret på verdslig magtanvendelse.³

Disse to antagonistiske positioner i Innocensforskningen er på ingen måde hævet over kritik. Forskningen, der opfatter Innocens III. som en egentlig verdslig magthaver, har et politisk udgangspunkt. Det er en politisk historie, der gør brug af både anakronismer og retrospektiv historieskrivning. Anakronismerne kommer til udtryk gennem brug af usamtidige politikbegreber, der mere hører hjemme på forskningens egen tid end i 1200-tallets Europa. Dette kommer især til udtryk, når de 'politiske historikere' tolker Innocens' dekretter som magtpolitiske udsagn uden teologisk eller religiøs substans eller intention.⁴ Retrospektiviteten fremkommer, når der fokuseres på langt senere resultater af initiativer iværksat i løbet af Innocens' første 3-4 pontifikatsår.

Omvendt begår den modsatte forskningsretning også fejl. Den 'teologiske' opfattelse opererer med en immanent forestilling om teologiens værdifrihed. Teologi i denne stærkt religiøse periode i historien har udelukkende tjent religiøse og intellektuelle formål. Hensyn til Gud og religionen har været styrende for udviklingen af en teologisk forståelse, og Innocens har følgelig haft lutter ædle motiver, uden skelen til materielle og politiske vilkår og muligheder i sin omverden.⁵

³ Denne dualisme i forskningen er glimrende dokumenteret i en lille antologi redigeret af James M. Powell: *Innocent III - Vicar of Christ or Lord of the World?*, Boston 1963.

⁴ Johannes Haller karakteriserer et paveligt brev fra 5.1.1201 om de 3 kandidater til den tyske trone på følgende måde: »We can spare ourselves the effort of following the words of the pope in detail - they fill seven columns in small print - we know, however, that they do not express his true motives. What Innocent presented was in fact only a mask and the whole artful, scholastic structure of his proof was no more than jugglery. Never have terms of law been misused in a more reckless manner to cover mere cold selfishness. Innocent did not make his decision according to justice but according to the advantage of the Roman Church. His real reason for supporting Otto was his promise to recognize the conquests of the pope. Certainly the world was not to know; it must believe that the pope had made an impartial decision on the basis of justice and truth.« Og senere: »Innocent III did better work elsewhere; the decretal "Venerabilem" is no masterpiece. It is presented as the just judgment of a judge and reveals itself in every line as the partisan work of a pettyfogging lawyer, a web spun out of wilful distortions.« Begge citaterne er hentet fra uddraget af Haller i Powell p. 54 og 57.

⁵ Maccarone kommenterer Innocens' gentagne brug af bibel-formuleringer hentet fra Jeremias 1,10 ("Se jeg giver dig idag myndighed over folk og riger til at oprykke og nedbryde, til at ødelægge og nedrive, til at opbygge og plante") på denne måde: "Innocent saw above all in this verse the vocation given by God Himself to the prophet and chose it as a parallel to that from St. Matthew which was devoted to the calling of St. Peter to the primacy by Jesus Christ. We find such characteristic correspondence in the "Responsio"; it demonstrates the fidelity of Innocent to the homiletic canons of his time. The parallel was suggested by the fact that, unlike the other prophets, Jeremias was a priest. Still, Innocent did not go beyond the parallel." Citeret fra Powell p. 44.

Begge disse positioner i Innocens-forskrivingen er reduktionistiske: Den 'politiske' historie affejer teologi og religiøsitet som uvæsentligt og reducerer disse begreber til nødvendig sproglig glasur til fremme af en i bund og grund politisk tænkning og handling, mens den 'teologiske' historie afviser magtpolitiske forhold, som faktorer der kan påvirke teologiske og religiøse udtryk og udsagn.

Denne artikel vil ikke indgå i en diskussion af, hvordan et helhedssyn på Innocens' pontifikat skal se ud. I stedet vil jeg fokusere på forholdet til den danske kirke under Innocens III. – eller mere præcist forholdet mellem paven og den danske ærkebiskop Anders Sunesen. Gennem en redegørelse for forskellige kernepunkter i den innocentianske teologi vil artiklen vise, hvordan denne teologi blev brugt som en praktisk styringsmulighed overfor resten af den kristne kirke, således også i Danmark, omend her på en lidt anden måde end i resten af Europa.

Teologi som praktisk politik

Innocens stod teologisk fadder til en række begreber, der i hans udlægning blev brugt som konkrete, politiske styringsgreb overfor hele den kristne kirke. Det mest berømte – og berygtede – af disse er uden tvivl forestillingen om paven som Kristi stedfortræder, *Vicarius Christi*. Ved hjælp af dette begreb, sin brug af begrebet som pavelig titulatur, fik Innocens placeret sig selv og sine efterfølgere på en position under Gud, men over menneskene. Jeg skal vende tilbage til den eksegese, der lå bag udviklingen af titlen.

Som *Vicarius Christi* måtte paven nødvendigvis besidde eksklusive magtmidler, der satte ham i stand til at forvalte denne værdighed på effektiv vis. *Plenitudo potestatis* var et sådant magtmiddel. Denne 'magtens fylde' var ligeledes et resultat af en innovativ eksegese, hvis teologi jeg vender tilbage til. Begrebet tilskrev paven ret til indgriben i alle kirkelige anliggender, både kronologisk og rumsligt ubesværet: Begrebet kunne bruges til at lovgive imod dekretter fra tidligere paver og til en indgriben i alle hjørner af kristenheden. I praksis fandt *plenitudo potestatis*-begrebet sin brug overfor kirkens biskopper: Termen blev brugt til at differentiere pavens magt fra bispernes, hvilket konkret betød, at Innocens kunne hævde en ret til pavelige afgørelser i sager vedrørende bispeoverflytninger, bispeafskedigelser og embedsnedlæggelser.

Et af de første dekretter, hvor Innocens udfoldede sine definitioner af pavemagten og dennes 'interne' magtanvendelse, er dekretet *Quanto*

personam.⁶ Brevet blev skrevet i august 1198, kort tid efter Innocens' valg til pave. Biskoppen af Hildesheim, Conrad af Querfurt, havde modtaget et valg som ny biskop af Würzburg. I brevet befaler Innocens adressaterne at suspendere Conrad, fjerne ham fra Würzburger-embedet, og forhindre ham i at tage tilbage til Hildesheim. Herudover forbyder paven alle lægmænd og gejstlige i Würzburg at adlyde Conrad, og fjerner tillige Würzburger-kapitlets valgret af nye biskopper. Hvis Conrad nægter at adlyde, venter der ham en ekskommunikation.

Sagen sluttede ikke hér. Conrad nægtede at følge pavens ordrer og ville ikke nedlægge hverken sit nye eller sit gamle embede. Innocens skrev igen i februar 1199⁷ og bad endnu engang Conrad om at efterleve de pavelige pålæg. I maj beordrede paven kapitlet i Hildesheim at vælge en ny biskop, og i oktober fik de tyske biskopper ordre til at ekskommunikere Conrad. Sagen fortsatte imidlertid, og perioden mellem 1198 og 1202 opviser 20 breve vedrørende Conrad-sagen. Herudover fandtes sikkert et større antal, som vi idag intet ved om.

Langt om længe fandt sagen dog en afslutning. I *Gesta Innocentii tertii*⁸ fortælles, at Conrad efterhånden måtte bøje sig for den pavelige magt. Innocens forsikrede dog Conrad om sin gode vilje, og understregede, at han ikke var ude på at ødelægge Conrads karriere. Ikke desto mindre var opgivelsen af bispestolen en forudsætning for fortsat dialog. Conrad opgav tilslut sin modstand og sine fordringer på Würzburg-sædet og underkastede sig paven:

».. idet han kastede sig helt på jorden, udbredte han hænderne i korsets facon og begærede under voldsom gråd aflad ved at bekende sin egen synd.«⁹

Innocens kunne iværksætte et fuldendt kompromis: Conrad frasagde sig retten til bispestolen i Würzburg og lovede ikke at vende tilbage til

⁶ Die Register Innocenz III, 1. Band, 1. Pontifikatsjahr. Bearbeitet von Othmar Hageneder und Anton Haidacher. Graz/Köln 1964. Herudover er udkommet Die Register Innocenz III, 2. Band, 2. Pontifikatsjahr. Bearbeitet von Othmar Hageneder, Werner Maleczek und Alfred A. Strnad. Rom/Wien 1979. Brevet findes i Register 1:335, pp. 495-98.

⁷ Register 1:568, pp. 826-27.

⁸ Wilhelm Imkamp: *Das Kirchenbild Innocenz III.* (1198-1216), Stuttgart 1983 p. 10-11 giver en kort forskningshistorisk redegørelse for beskæftigelsen med denne samtidige pavehistorie. På trods af kildens vigtige status - den biograferer Innocens til og med 1208 - er der endnu ikke udkommet en kritisk tekstudgave, og ca. 100 års sporadisk forskning har ikke bragt meget med sig. Affatningstidspunkt er blevet vurderet til mellem 1203 og 1208 (sic!). Gesta er optrykt i J.P. Migne: *Patrologia Latina* (PL) bd. 214, Paris 1890 col. xviii-cxxviii. PL 214-217, Paris 1889-1891 indeholder udover Gesta også de innocentianske registre.

⁹ PL 214, lxxxviii: ».. prosternens se totum in terram, in modum crucis manus expandit, cum grandi fletu postulans indulgentiam, proprium confitendo peccatum.«

Hildesheim, hvorefter Innocens kunne lade Würzburger-kapitlet ikke vælge, men i stedet *postulere* Conrad til bispesædet, og paven kunne efterfølgende anerkende postulationen og give ham det biskoppelige værdighedstegn, palliet.

Selvom Conrad altså i praksis kunne beholde sin nye stilling, var sagen ikke uden konsekvenser for det fremtidige forhold mellem pave og biskop. I denne sag kom Innocens igennem med nogle af sine forestillinger om en mere centraliseret struktur i den kristne kirke: Sagen om Conrads bispedømmeskift eksponerede det pavelige begreb om *Vicarius Christi*, gennem pavens aktive brug af sin *plenitudo potestatis*.

Innocens III.'s studiebaggrund

Forudsætningerne for udviklingen af den pavelige teologi er dannet før Innocens' pontifikatstiltrædelse. Pavens uddannelse som jurist og teolog, kombineret med barndommens oplæring, bærer en stor del af svaret på, hvorfor teologien udviklede sig på denne måde.

Gesta skriver, at Innocens var uddannet »in cantilena et psalmodia«,¹⁰ og dette kan meget vel være foregået i en seminarlignende institution, der siden 1100-tallet havde været kendt som *Schola Cantorum* ved Laterankirken. Institutionen uddannede unge til en gejstlig løbebane, og det var skolens hovedopgave at sørge for sangen ved paveliturgien. Den unge Lothars teologisk/liturgiske værk *De missarum mysteriis* behandler netop både selve paveliturgien og beskæftiger sig med skolen.¹¹

Studier i Paris er fulgt efter den elementære uddannelse i Rom og må have fundet sted i første halvdel af 1180'erne. Efter en start med 'de frie kunster' – *artes liberales*¹² – er Innocens givetvis fortsat med den højeste videnskab – teologien. I årene efter det videnskabelige opsving, der senere fik tilnavnet 'det 12. århundredes renæssance', og inden Parisuniversitet var formelt institutionaliseret i begyndelsen af 1200-tallet, udviklede der sig forskellige teologiske skoler i byen. I midten af 1100-tallet var tre teologiske retninger eller skoler førende i byen. Katedralskolen var i denne periode Europas absolut ledende indenfor *artes liberales* og teologi. Her blev arbejdet med systematisk teologi og bibel-eksegese. Med Abélards (1079-1142) dialektik havde man fået et redskab

¹⁰ PL 214:xvii,1.

¹¹ PL 217:775,A. Se også Imkamp op.cit. p. 20-23.

¹² Artes liberales bestod af 7 discipliner, delt i to grupper. Trivium bestod af grammatik, retorik og dialektik, mens quadrivium var udgjort af aritmetik, musik, astronomi og geometri.

til vurdering og analyse af øjensynligt modstridende bibelttekster. Hvor denne såkaldte verdslige skole dyrkede eksegesen, fremstod klostret omkring Ste. Genevieve som den 'konservative' teologiske højborg. Her koncentrerede man de studerendes kræfter om bøn, læsning og meditation. Denne monastiske teologi, der fastholdt de hellige skrifter som ukrænkelige, autoritative tekster, blev igen modificeret i St. Victor-klostret, idet man her lagde vægt på at forene den verdslige skoles bibelksegese med kontemplation og praktisk, forkyndt teologi.

I Paris fik Innocens undervisning af Petrus af Corbeil, der hørte til i kredsen omkring Petrus Cantor (d. 1197). Denne Cantor-kreds var meget skriftnært orienteret, og de teologiske diskussioner rettede sig mod moralsk-praktiske problemer.¹³ Det åndelige slægtsskab til St. Victor er indlysende. Victorinernes forsøg på at sammenkæde den præskolastiske videnskabeligheds metoder og diskussionslyst med en praktisk løsning på menighedernes forskellige teologiske, juridiske og moralske problemer, må have virket tiltalende på Innocens, der senere holdt en række prædikener, hvori han abonnerede på en skriftudlægning og en teologisk metode, der i vidt omfang var sat i system af Hugo af St. Victor omkring 1130-45.¹⁴

Et studieophold i Bologna er ligeledes bevidnet i *Gesta*.¹⁵ Her har Innocens givetvis frekventeret de to berømte retsskoler, legist- og dekretistskolerne. Legistiskolen var baseret på studiet af Romerretten. Med metodisk inspiration fra flere af de frie kunsters *trivium*-fag førte arbejdet med romerretten til større sproglig indsigt, udskillelse og analyse af juridiske begrebsdannelse, fortolkninger af retsregler m.m.

Modsat legisternes studieobjekt var dekretisternes ikke konstitueret af et fast afgrænset, juridisk korpus. Kirkeretten bestod tværtimod før Gratians Dekret fra 1140 af en uhomogen masse af ofte indbyrdes modsigelsesfyldte tekster med forskellig status: *Canones* fra større og mindre kirkemøder og koncilier, pavelige dekreter af varierende karakter o.lign. Med Gratians Dekret fik kirkeretten et mere ensartet juridisk materiale at arbejde med. I modsætning til studierne i Rom og Paris nævner *Gesta* ikke nogen af Innocens' lærere i Bologna ved navn, men

¹³ Se John W. Baldwin: *Masters, Princes and Merchants. The social views of Peter the Chanter and his Circle*, Princeton 1970.

¹⁴ For en gennemgang af Innocens' metodesyn og teologiske "Allegorikonzept" se Imkamp p. 90-106.

¹⁵ PL 214:XVII,B. *Gestas* brug af temporaladverbierne "primus", "deinde" og "tandem" indikerer, at rækkefølgen i Innocens' studieforløb var den her oplyste med Rom, Paris og Bologna.

det er nærliggende at tro, at Innocens modtog undervisning af den berømte Huguccio af Pisa.¹⁶

Dette korte rids af pavens intellektuelle baggrund er nok til at give et indtryk af pavens hovedinstrumenter: Teologi og jura var for Innocens vigtige redskaber i den praktiske administration af den kristne kirke.

Primatsteologi og embedsdifferentiering hos Innocens III

Den eksegese, der lå bag udviklingen af *Vicarius Christi*-begrebet, trak i høj grad på traditionelle fortolkninger af den pavelige magt. Den centrale tekst for udlægningen af den pavelige magt, primatialargumentationen, havde siden kirkefædrene været Matt. 16, 18-19, hvor det hedder:

»Så siger også jeg til dig, at du er Petrus, og på den klippe vil jeg bygge min kirke, og Dødsrigets porte skal ikke få magt over den. Og jeg vil give dig Himmerigets nøgler, og hvad du binder på jorden, det skal være bundet i Himlene, og hvad du løser på jorden, det skal være løst i Himlene.«

Sammenkædningen af Petros (græsk for klippe) og apostlen Peter, og traditionen for at Peter havde virket i Rom, sikrede den romerske menighed overherredømmet i den kristne kirke. Fordi Peter havde været apostlenes leder, skulle Peters efterfølgere ligeledes indtage lederskabet af den kristne kirke. Denne primatsteologi var på plads på Innocens' tid: Gennem trosbekendelsen anerkendte den kristne både de teologiske dogmer og kirkens historisk udviklede magtstruktur.

Ved siden af primatsteologien var en symbolsk beskrivelse af den kristne kirke i brug. Denne antropomorfe forestilling tænkte kirken som en krop, hvor Kristus både var model for hele kroppen og samtidig denne krops hoved, *caput*. Resten af den kristne kirke indtog pladserne som kroppens forskellige lemmer, *membra*.

¹⁶ Det er stadig en stående diskussion mellem især Kenneth Pennington og Imkamp om hvorvidt Innocens faktisk er blevet undervist af den berømte pisaner. Se Pennington: »The legal education of Innocent III«, *Bulletin of Medieval Canon Law* 4, 1974 og samme: »Pope Innocent's views on Church and State«, *Law, Church and Society. Essays in honor of Stephan Kuttner*. Edited by Kenneth Pennington & Robert Somerville, Pennsylvania 1977. Herudover: Imkamp p. 39-44. Imkamp argumenterer dygtigt, men formår ikke ganske at afklare spørgsmålet om Huguccio som Innocens' lærer. Hvad de to forskere imidlertid er fuldstændigt enige om, er at Huguccios juridiske tænkning i ganske høj grad har påvirket og inspireret Innocens. Huguccios summa er endnu ikke udkommet i en moderne tekstkritisk udgave, for en dels vedkommende p.gr.a. dens enorme omfang. Værkets popularitet og udbredelse er dokumenteret af de mange håndskriftoverleveringer af værket.

Til disse to fortolkninger føjede Innocens nye udlægninger af andre bibeltekster. Gennem sin brug af Johs. 1,42 hvor det hedder:

»Og han førte ham til Jesus. Da så Jesus på ham og sagde: 'Du er Simon, Johannes' søn; du skal hedde Kefas' (det betyder Peter).«

kunne Innocens sammenkæde den traditionelle primatsteologi med den bestående kropsmetaforik. Brugen af Johs. 1,42 tjente i første omgang det formål at isolere det tidspunkt, da Kristus uddelte sin binde- og løsemagt: Skriftstedet betød i Innocens' udlægning, at binde- og løsemagten udelukkende blev givet til Peter. Brugen af Matt. 16,18 havde nemlig den store svaghed, at den samme magt uddeles til alle apostlene senere i Mattæus-evangeliet.¹⁷

Ved at kombinere Matt. 16,18-19 med Johs. 1,42 gjorde Innocens denne sidste tekst til en afgørende tekst i primatsteologien. Dette kunne lade sig gøre gennem en sproglig analyse, der virker særdeles fremmed for moderne tænkning: Kristus havde sagt til Peter: 'Du skal hedde *Kefas*'. Det aramæiske ord, som Kefas var afledt af, betød klippe. Innocens førte sin eksegese et skridt videre og hævdede sammenhængen til det græske ord (transskriberet til) *Kephale*, der betyder hoved. Kefas og Kephale har de identiske begyndelsesbogstaver, der kunne redde sammenhængen hjem. På trods af den aldeles arbitrære sammenkædning var dette nok for middelalderlige etymologer og filologer – og altså også Innocens.¹⁸ Da først sammenhængen, mellem på den ene side den traditionelle

¹⁷ Matt. 18,18. Senere teologer, der ville understrege den fuldkomne pavelige magt brugte gerne Johs. 21,15, hvor Jesus siger til Peter alene: "Vogt mine får".

¹⁸ Både Pennington og Imkamp beskæftiger sig med Innocens' eksegese over Johs. 1,42. Ifølge Pennington var senere teologer og retskommentatorer særdeles tilbageholdende med at imødekomme Innocens' skriftudlægning på dette punkt. Se Pennington: *Pope and Bishops. The papal Monarchy in the twelfth and thirteenth Centuries*, Pennsylvania 1983 p. 50 og 54-55, hvor han skriver: »The Gesta, however, was not very widely known in the Middle Ages, and since the letters were not included in *Compilatio tertia* (en autoritativ retskompilation Innocens selv sendte til Bologna, for at få kommenteret af de retslærde og brugt i skolerne, TKN) or in the *Decretals of Gregory IX* (fra 1234, TKN), Innocent's interpretation of John 1.42 did not directly reach many thinkers.« Også Imkamp kommenterer Innocens eksegese over Johs. 1,42, men han lægger dog omvendt vægten på den videnskabelige soliditet i Innocens' skriftudlægning: »Diese Interpretation von Cephas, die auf dem Gleichklang mit dem griechischen κεφαλή basiert, ist erstmals für Optatus von Milet nachgewiesen und wurde durch die Vermittlung des Isidor von Sevilla und ihre Aufnahme ins *Decretum* so vorbereitet, daß sie im 12. Jahrhundert zum exegetischen Allgemeingut geworden war: "Vers le milieu du XIIe siècle, le rapprochement entre Cephas et caput est donc lancé dans le commerce des idées." Auch Huguccio war sie wohlbekannt. Eine solche Volksmythologie, die unter Benutzung zweier Sprachen, die dann mit Wendungen wie "quae omnia conducunt sibi que conveniunt" oder "congruit autem utraque interpretatio" verbunden wurde, gehört durchaus zur Methodik mittelalterlicher Schrifterklärung.« (Imkamp p. 279- 80).

betegnelse for Peter og kirken som klippe, og på den anden side identifikationen af Peter som hoved, og altså også hoved i den antropomorfe forestilling om kirken som krop, var etableret, kunne Innocens føre sine ræsonnementer følgerigtigt til en konsekvens: Paven var altså nu ikke længere blot at betragte som Peters efterfølger, men som Kristi stedfortræder: *Vicarius Christi*. Paven var som institution ikke længere blot bundet historisk og rumsligt til Peter, men også ganske hævet over historien i en direkte tilknytning til Kristus-figuren.

I et brev giver Innocens sin eksegese i komprimeret form:

»Selvom kirkens krop er én, i hvilken Kristus er hoved og alle de trofaste er lemmer, er han alligevel, som er kaldt Petrus af Kristus-klippen, også kaldt hoved af Kristus-hovedet, idet han selv vidner, som siger: "Du skal hedde Kefas", som ifølge en fortolkning defineres hoved...«¹⁹

Da således *Vicarius Christi*-titlen var teologisk etableret måtte denne titel indbefatte øgede magtbeføjelser. Disse blev koncentreret i begrebet *plenitudo potestatis*, som nævnt. En redegørelse for begrebets teologiske begrundelser fører os tilbage til Conradsagen.

En vigtig tankekonstruktion ligger bag Innocens' reaktioner i denne sag. Han sammenligner i *Quanto personam* bispens stilling med et ægteskab: Ligesom mand og kvinde for livet er sammenføjede med hinanden i ægteskabet, således er bispen livslangt viet til sin kirke. En bispestilling har, i Innocens' tænkning, en sakramental karakter. Et ægteskab kan ikke opløses af mennesker, men kun af Gud, og ligeledes med båndet mellem bispen og hans kirke. Innocens henviser til Matt. 19,6 og Mk. 10,9 og siger:

»Hvad Gud har sammenføjjet, må mennesket ikke adskille.«²⁰

Efter forudgående at have installeret en klar forskel imellem pave og bisper, kan den nyudviklede *Vicarius Christi*-titel bruges til at tildele paven en tilsvarende 'magtens fylde', der igen kan bruges hvor den ordinære menneskelige magtfylde må give op:

»Thi ikke mennesket, men Gud adskiller, hvorfor den romerske biskop, som ikke udfører det rene menneskes, men den sande Guds hverv på jord, ikke opløser

¹⁹ Register 2:124 (133), p. 247: »Licet unum sit corpus ecclesie, in quo Christus est caput et universi fideles sunt membra, ille tamen, qui a Christo petra dictus est Petrus, etiam a Christo capite vocatus est caput, ipso testante, qui ait: "Tu vocaberis Cephas", quod secundum unam interpretationem exponitur caput...«

²⁰ Register 1:335, p. 496: »Quod Deus coniunxit, homo non separet.«

med menneskelig, men snarere med guddommelig autoritet, efter at have overvejet kirkernes nødvendighed og nytte.«²¹

Mennesket kan ikke adskille hvad Gud har sammenføjet og bispem kan ikke skille sig fra sin kirke. Men når paven optræder på Kristi vegne med sin ekstraordinære magt, kan han som det eneste menneske skille hvad Gud har sammenføjet.

Sagen om Conrads translation var altså ikke så meget en sag om brud på forskrifter, som det var en sag om brud på procedurer for en sådan translation. Conrad og kapitlet i Würzburg havde forbrudt sig i den forstand, at de havde krænket pavelige prærogativer.

Innocens udviklede ikke sin teori om dette *matrimonium spirituale* på én gang. I det første brev paven afsendte angående bispetranslationer, allerede 17.3.1198, beskæftigede paven sig ikke med gejstligt ægteskab mellem bisp og kirke. Her hedder det blot, at det er et generelt privilegium for det apostolske sæde at afgøre kirkens *maiores causas*.²² I det næste brev, afsendt 27.4 samme år, argumenterede Innocens igen med det apostolske sædes generelle privilegium til at afgøre vigtige sager, men paven udvidede argumentationen til også at omfatte en henvisning til Romerkirken som hoved i den kristne kirke: Til hovedet alene hører *plenitudo potestatis*, og derfor forbød også kirkefædre andre kirkemagter at afgøre *maiores causas* uden pavelig tilladelse.²³ Senere optræder en henvisning til billedet af kirken som part i et ægteskab, men uden at der er tale om et *matrimonium spirituale* mellem bispem og hans

²¹ Register 1:335, p.496: »Non enim homo sed Deus separet, quod Romanus pontifex, qui non puri hominis sed veri Dei vicem gerit in terris, ecclesiarum necessitate vel utilitate pensata, non humana sed divina potius auctoritate dissolvit.«

²² Reg 1:50, p. 77: »Cum ex illo generali privilegio, quod beato Petro et per eum ecclesie Romane Dominus noster indulsit, canonica postmodum manaverint instituta, continentia maiores ecclesie causas esse ad sedem apostolicam perferendas, ac per hoc translationes episcoporum sicut depositiones eorum et sedium mutationes ad summum apostolice sedis antistitem de iure pertineant nec super hiis praeter eius assensum aliquid debeat attemptari...«

²³ Register 1:117 er afsendt til en række ærkebisper i Frankrig for at protestere over valget af Avranches-bispen W. til ny bisp i Angers. Det hedder i brevet: ».. non ut omnia membra eundem actum haberent, sed dum permanerent in unius corporis unitata, sic ad implendam legem Christi alterum alterius onera supportaret, ut capiti suo, in quo est plenitudo sensuum, suis vicibus deservirent nec eius sibi officium alicuius presumptionis audacia usurparent.« (p. 175) Og om de hellige fædres stilling til kirkens vigtige sager og pavens magt i den forbindelse skriver Innocens: »Huius autem domini et magistri omnium magisterium sancti patres diligentius attendentes, maiores ecclesie causas, utpote cessiones episcoporum et sedium translationes, sine apostolice sedis licentia fieri vetuere, ut ea, que sola obtinet plenitudinem potestatis, de hiis disponeret nec liceret alicui de episcopatu ad episcopatum sine ipsius auctoritate transire.« (p. 175-176)

kirke.²⁴ Den egentlige ægteskabs-teori fremkom først i et brev fra 8.8.1198, hvor Innocens allerede fra starten fastslår:

»Belært af den hellige skrift noterer vi, at 'hvad Gud har sammenføjet, kan mennesket ikke adskille'. Men den ægteskabelige forening er dobbelt; en vedrørende kødet som kaldes kødelig, en anden vedrørende sjælen som ikke uoverensstemmende kaldes sjælelig.«²⁵

Senere i brevet slår paven fast, at fordi han ikke optræder som menneskenes stedfortræder, men som Guds, kan alene han ophæve hvad Gud har sammenføjet.²⁶ Innocens' magtfulde optrådte i dette brev altså som et generelt privilegium og et prærogativ, der kun kunne håndhæves af paven. Som brevet også siger, er bisperne knyttet til magten kun gennem en del af ansvaret (»in partem sollicitudinis«), mens paven alene besidder magtens fylde (»sibi tamen retinuit plenitudinem potestatis«).²⁷ Denne magtfulde og denne indplacering af bisperne i Innocens' forestilling om en hierarkisk magtstruktur begrundes i brevet med den kristne kirkes historiske tradition:

»Selvom det kunne ses af disse (skriftsteder ovenfor i brevet, TKN), at den højeste biskop ikke kan opløse et sjæleligt ægteskab – bispens og kirkens selvfølger – da forholder det sig fra sædvanen, som er lovenes ædlest fortolker, og fra de hellige regler, at gennem afskedigelser, nedlæggelser og translationer, som er forbeholdt det apostolske sæde alene, har han fuld magt vedrørende dette.«²⁸

Dermed er vi fremme ved det allerede omtalte brev angående Conrads translation. Følger vi nu stadig i detaljen udviklingen af Innocens' *matrimonium spirituale*-teologi, optræder i dette brev en ny tilføjelse til fore-

²⁴ Det hedder i brevet, at kirken ikke kaldes forladt fordi den står uden ægtefælle, men fordi ægtefællen endnu ikke er konsekreret, og tankegangen går så alene på hvornår en bisp er fuldt institueret i sit embede.

²⁵ Register 1:326 p. 472: »Sacra docente scriptura didicimus, ut "quod Deus coniunxit, homo non separet". Duplex est autem coniunctio coniugalis: una secundum carnem, que carnalis dicitur, altera secundum spiritum, que spiritualis non incongrue appellatur.«

²⁶ »Unde quos Deus spirituali coniunctione ligavit, non homo, quia non vicarius hominis, sed Deus, qui Dei vicarius, separat, cum episcopos a suis sedibus per eorum cessionem, depositionem et translationem aliquando removemus.« (p. 473)

²⁷ »Que tria ex hac, quam ostendimus, ratione merito sunt Romano tantum pontifici reservata; qui, licet alios episcopos vocaverit in partem sollicitudinis, sibi tamen retinuit plenitudinem potestatis.« (p. 473)

²⁸ »Licet autem videri posset ex hiis, quod summus pontifex spirituale matrimonium - episcopi scilicet ecclesie - separare non possit, cum tamen ex consuetudine, que est optima legum interpres, et sacris canonibus habeatur, quod per cessionem, depositionem et translationem, que soli sunt sedi apostolice reservata, super hoc plenam habeat potestatem.« (p. 473)

stillingen om pavens egne magtmidler i disse sager. Innocens skriver nu, at der er tale om et særligt privilegium, når han reserverer translationsretten for sig selv.²⁹ Udviklingen af teologien bag pavens suveræne translationsrettigheder blev ført til en ende i et brev fra 3.12.1198. Her hedder det myndigt, at paven besidder sine rettigheder ikke p.gr.a. den kanoniske konstitution, dvs. de kirkeretslige regler, men gennem sin guddommelige institution, dvs. som en gudgiven ret – *ius divinum*.³⁰

Gennemgangen har vist udviklingen af en teologisk tanke hos Innocens III. De første breve argumenterede for pavens ret til suverænt at afgøre translationssager med en henvisning til kirkens tradition og den romerske kirkes stilling som 'hoved' i kirken. Derfor skulle alene paven afgøre *maiores causas ecclesiae*. Det var først i et brev, der i modsætning til de øvrige ikke er en afvisning af en ulovlig translation, men tværtimod en bevilling af dispensation på baggrund af en, ifølge paven, korrekt ansøgning, at Innocens offensivt brugte *matrimonium spirituale*-teologien (Reg.1:326). Som *Vicarius Dei* havde Innocens et eksklusivt prærogativ: Paven besad en *plenitudo potestatis*, mens bisperne blot var kaldede *in partem sollicitudinem*. De sidste breve viste kombinationen af *matrimonium spirituale*-teologien og forestillingen om *Vicarius Christi*: Paven kunne, som ellers kun Gud, alene skille hvad Gud har sammenføjet. Dette kunne han gøre i kraft af den guddommelige ret – *ius divinum* – han besad som Kristi stedfortræder. Denne ret lå implicit i begrebet om *plenitudo potestatis*. Når paven suverænt afgjorde kirkens store sager brugte han sin eksklusive magtfulde med guddommelig ret, fordi den var ham tilstået som et privilegium med guddommelig oprindelse.³¹

Således slutter de teologiske argumentationer sig om sig selv, og har deres finale begrundelse i den hellige Skrift selv.

De innocentianske registre

Det er nødvendigt med visse metodiske overvejelser, når man beskæftiger sig med de innocentianske pavebreve. Fra Innocens' pontifikat og fremefter har vi den pavelige korrespondance bevaret i for størstedelens vedkommende samtidige registre i Vatikanet, Innocens' breve dog i en

²⁹ Reg 1:335: »Potestatem enim transferendi pontifices ita sibi retinuit Dominus et Magister, quod soli beato Petro Vicario suo et per ipsum successoribus et nobis ipsis, qui locum eius licet indigni tenemus in terris, speciali privilegio prebuit et concessit...« (p. 496)

³⁰ Register 1:447: »Et ideo tria hec, que premisimus, non tam constitutione canonica quam instituta divina soli sunt Romano pontifici reservata.« (p. 670)

³¹ Klaus Schatz har i en fremragende artikel »Papstum und partikularkirchliche Gewalt«, *Archivum Historiae Pontificiae* 8, Rom 1970, gjort opmærksom på denne trinvis udvikling af *matrimonium spirituale*-teologien.

kompliceret overlevering, hvis lakuner og stand redaktørerne af *Diplomatarium Danicum* har kommenteret i DD 1:4 pp. 1-3. Hvad Diplomatariet imidlertid ikke beskæftiger sig med er en kildemæssig vurdering af det innocentianske brevkorpus.

På Innocens' tid var det pavelige kancelli blevet nødsaget til at udvikle nye udkasts- og skriveregler og en høj grad af regularitet i dets produkter. Dette medfører, at der idag kan stilles høje krav til breve fra denne periode hvad angår deres ægthed. Hvis blot et enkelt ord i en standardindledning er usædvanligt eller datoen er ualmindeligt udtrykt er det på sin plads at være mistroisk. Og det er stadig nødvendigt at være opmærksom på disse palæografiske vanskeligheder, idet kun korrespondancen fra Innocens' to første pontifikatsår er udkommet i en tekstkritisk udgave.³² Selvom den høje grad af regularitet og omfattende anvendelse af enslydende formuleringer umiddelbart kunne lede tanker hen på et velfungerende kancelli, er det stadig et åbent spørgsmål i hvor høj grad paven selv udformede brevene. C.R. og Mary G. Cheney vurderer brevmængden og skelner mellem forskellige typer af korrespondance, der hver især har haft deres særlige sproglige og udstyrmæssige udforming: Kommisions- og mandatbreve, stadfæstelser m.v., og sanktioner og påbud. På den anden side har juridiske afgørelser, diplomatisk korrespondance o. lign. været ulig sværere at standardisere, og netop breve af denne slags kan det tænkes, at Innocens selv har stået som forfatter til. Cheney konkluderer dog alligevel:

»...we cannot hope to distinguish certainly between those which he wrote and those written by high officials of the Curia who shared his views and his intellectual background, and acted under his instructions, nor must we assume that the most eloquent or the most profound letters were necessarily those which the pope himself composed.«³³

Imidlertid er det vigtigt at understrege, at de innocentianske breve fastholder en stor kildeværdi, dels p.gr.a. deres fælles ophav i for størstedelens vedkommende samtidige registre, men også p.gr.a. visse særlige detaljer ved disse breve. Innocens – eller i hvert fald hans kancelli – havde nemlig den for os gode vane, når kancelliets brev var et svar på en forespørgsel, en korrigerende af visse omstændigheder hos modtageren el.lign., ofte loyalt og udførligt at referere de eventuelle breve, der blev svaret på, eller give pålidelige oplysninger om de omstændigheder, der

³² Nemlig Register 1 og 2. Se note 6.

³³ C.R. & Mary G. Cheney: *The Letters of Pope Innocent III concerning England and Wales*, Oxford 1967. p. xvi-xvii. Citat p. xvii.

havde affødt kancelliets brev.³⁴ Dette særkende udstyrer brevene med en dobbelt levningsdimension: Man kan med forsigtighed benytte dem som kilder til forhold hos modtageren, samtidig med at de selvfølgelig giver udtryk for en pavelig holdning.

Et andet problem er spørgsmålet om i hvor høj grad de pavelige registre har været udsat for en redigering. Det er klart, at de innocentianske registre ikke indeholder den fulde korrespondance, og heller ikke de optagne breve er uberørte af skriversne. Ofte er navne og titler forkortet, faste dateringsformler er i vidt omfang blevet benyttet i stedet for de originale formuler på det faktisk afsendte diplom. Endvidere kan man heller ikke altid være sikker på, om det optagne brev faktisk har forladt kancelliet, endsiges er nået frem til modtageren. Cheney opfatter registrene som en redigeret udgave af den pavelige korrespondance, uden dog at kunne sige noget om redigerings- og udvælgelseskriterier.³⁵ Imkamp har den opfattelse af de innocentianske registre, at de er at betragte som del af pavens personlige *oeuvre*, som en slags officielle mindebøger, der skulle fastholde pavens vigtigste aktiviteter. Dermed bliver det indlysende, at registrene har været udsat for en voldsom redigering og sortering, og Imkamp vurderer forholdet mellem ikke-registrerede og faktisk registrerede breve som 5 til 4.³⁶

Kan man ikke sige med sikkerhed hvilke breve Innocens selv har skrevet, er det i hvert fald sikkert, at brevene i de innocentianske registre har et så fælles præg, at det er tydeligt, at paven har haft afgørende indflydelse på kancelliets brevskrivningspraksis. Herved diminueres forfatterproblemet, og brevene kan bruges som kilder til udsagn fra en

³⁴ Det kunne selvfølgelig give visse problemer for det pavelige kancelli, når der blev lovgivet overfor fjernbeliggende kirkeprovinser eller personer, at verificere de oplysninger et forudgående brev havde givet, og som de(n) pavelige beslutning(er) var truffet på baggrund af: Hvordan kunne man være sikker på, at en brevskrivners oplysninger om for eksempel familieforhold, til brug i en sag om lovligheden af et indgået ægteskab, var korrekte? Sådanne juridiske problemer forsøgte pavestolens jurister at løse gennem brugen af standardforsikringer som *si res ita, si est ita* o.lign. Dette ville betyde, at de pavelige beslutninger automatisk var ugyldige, hvis de var givet under falske forudsætninger.

³⁵ Cheney *op.cit.* p. xxi.

³⁶ Imkamp p. 78. Det er Imkamps sigte med sin bog at fremstille »die Vorstellung und die Doktrin unseres Papstes über die Kirche« (p.85.). I den henseende er registrene jo en absolut nødvendighed at behandle. Kilders udsagnsværdi afhænger imidlertid som bekendt af den fortolkning forsker vælger at bruge på disse kilder. En fortolkning, der gør registrene til en del af pavens personlige *oeuvre*, giver Imkamp mulighed for eklektisk at vælge hvad han kan bruge fra Innocens' registre. Se iøvrigt for en mere udførlig gennemgang af de metodiske implikationer ved en beskæftigelse med disse registre Torben K. Nielsen: *Cølibat og kirketugt. Studier i forholdet mellem Innocens III og Anders Sunesen*, Århus 1993 p. 37-40. For kommentarer til Imkamp omkring dette spørgsmål især *ibid.* p. 39 og note 207.

pavemagt og et kancelli kraftigt styret af Innocens III. I det foregående og det følgende betyder henvisninger til Innocensbreve altså ikke en identifikation af forfatteren, men blot af afsenderen.

Innocentiansk teologi og jura hos Anders Sunesen

Innocens III. skrev 1207 et længere brev til Anders Sunesen som svar på et (nu tabt) forudgående brev fra ærkebiskoppen. Anders Sunesen havde bedt paven om dispensation til den svenske konges kapellan Valerius, der af kapitlet i Uppsala var indstillet som ny ærkebiskop. Dispensationen var nødvendig, fordi Valerius ikke opfyldte alle tre krav til en bispekandidat: minimumsalder på 30 år, kyndighed i viden og Skriften og født i lovformeligt ægteskab. Det var det sidste krav, der voldte problemer – Valerius besad en *defectus natalium*. Anders Sunesen har i sit brev åbent støttet Valerius' kandidatur, og har ifølge pavens svarbrev argumenteret med, at et valg af Valerius

»vilde gavne nævnte kirke, samt at kongen og folket ganske særlig på grund heraf vilde blive tilskyndet til at begunstige kirken og opretholde dens frihed som følge af dette, da der ikke findes nogen kirke i hele verden, som i den grad – som følge af folkets frækhed – ligger under for trældommens åg.«³⁷

Anders Sunesen har altså ikke holdt sig tilbage fra at komme med en sagsfremstilling, der kunne tolkes som en trussel: Hvis anmodningen om dispensationen ikke kan bevilges, vil der ikke være tvivl om, at kirkens stilling i området afgørende vil forringes, og hvem ved, måske vil ærkebiskoppen ikke være i stand til at holde befolkningen til troen og iøvrigt i ro.

Anders Sunesens partsindlæg har dog ikke umiddelbart skræmt Innocens, der svarer, at sagen har mange problemer: For det første kender kurien ikke til graden af Valerius' brøde som født uden for ægteskab, for det andet er man i Rom heller ikke klar over, om det ikke skulle være muligt at finde en anden og bedre egnet kandidat til posten, herudover er pavestolen opmærksom på, at »præsterne i nævnte kirkeprovins efter en forkastelig sædvane ikke undser sig for at tage kvinder til ægte«. At indsætte en ærkebiskop af uægte byrd under disse forhold, sammenholdt med Anders Sunesens indsats for at udrydde denne sædvane og gøre præsterne cølibate, ville være både aldeles »upassende og ligeledes urimeligt«.

Anders Sunesen har ligeledes erklæret kun at ville fremsætte an-

³⁷ DD/DRB 1:4 nr. 126.

modning om dispensation, fordi kirken i Uppsala længe har stået uden hyrde, dels som følge af indbyggernes førnævnte frækhed og dels hans egen tjeneste i missionen, samt at Valerius som ærkebiskop ville styrke og især gavne Uppsala-kirken. Derfor er det klart for Innocens, at det er »tvingende nødvendighed og indlysende gavn, der under disse forhold må berettige dispensationens nåde«. Valerius blev altså dispenseret fra sin *defectus natalium* og blev viet til ny ærkebiskop i Uppsala.

Valerius-sagen kan sammenlignes med en situation 9 år tidligere. I 1198 skrev Innocens til Olov, daværende ærkebiskop i Uppsala. Det var kommet paven for øre, at Olovs forgænger, imod Absalons bud, havde anerkendt valget af tre klerke af uægte byrd til bisper, og havde viet de to af dem. Den tredje vielse havde Absalon fået stoppet. Olov blev nu af paven pålagt at undersøge sagen, afsætte bisperne og om nødvendigt suspendere dem, for brud på bestemmelserne fra 3. Laterankoncilium 1179.

Man kan undre sig over hvorfor valget af tre bisper i 1198 skulle erklæres ugyldigt, mens Valerius kunne modtage dispensation for samme *defectus* og endda blive valgt som ny ærkebiskop. Forklaringen ligger gemt i de juridiske procedurer, der er blevet brugt i de to sager. Innocens komplimenterer i sit brev af 1207 Anders Sunesen for hans fine juridiske sans, og skriver:

»Men da han (Valerius, TKN) ikke er kommet til verden i et lovmæssigt ægteskab, har du, som den kyndige og agtværdige mand, du er, i samme brev betegnet ham som ikke udvalgt til, men som kaldet til bispeembedet...«

Netop disse formuleringer, hvor ærkebiskoppen bruger 'kaldet til' (*vocatus*) fremfor 'udvalgt til' (*electus*), viser, at Anders Sunesen nøje har overholdt de kanoniske bestemmelser, om ikke at tilkende bispekandidater nogen biskoppelig værdighed, før en pavelig sanktion er indhentet, hvis der er bare den mindste mulighed for, at bispekandidaterne ikke kan opfylde alle krav til deres kandidatur. Anders Sunesen udmærker sig hermed overfor paven ved at være orienteret om Innocens' centralisering af det kirkelige hierarki, der tog fart med pavens teologiske refortolkninger af primatialargumentationen i disse år: Ifølge Innocens' opfattelse var kun paven – i kraft af sin status som *Vicarius Christi* – i stand til at stadfæste *defectus*-kandidater til bispevalg, mens domkapitlerne og menighederne efter dette princip kun kunne indstille (postulere) en sådan kandidat til pavelig stadfæstelse, og ikke vælge ham. Anders Sunesen havde gennem sine adækvate formuleringer anerkendt pavens nyudviklede prærogativer overfor biskopperne – og har herigennem højst sandsynligt fået sin anmodning om dispensation til Va-

lerius venligere behandlet i Rom. Det har nok også haft betydning, at der i Valerius-sagen endnu ikke er begået overgreb mod den kanoniske ret, idet Valerius jo netop ikke er anerkendt på brevskrivningstidspunktet, hvilket var tilfældet med de tre klerke i 1198. Man kan sige, at Anders Sunesen med sin henvendelse sørger for at undgå brud på kanonisk ret og de pavelige prærogativer. En forudseenhed ærkebiskoppen da også krediteres for i pavens svarbrev.

To år senere bad Anders Sunesen igen om dispensation til en af sine undersåtter i Norden.³⁸ Denne gang gjaldt det en biskop i Finland, der som Valerius havde den *defectus* at være født udenfor ægteskab. Heller ikke i dette tilfælde har Anders Sunesen villet tilkende den stedlige biskop nogen biskoppelige rettigheder, førend en pavelig tilladelse var i hus.

Også i Finland var kirken i stærk nød og havde – ifølge Anders Sunesen – hårdt brug for en handlekraftig hyrde til at stå i spidsen for den fortsatte udbredelse af den kristne tro. Innocens udtrykker situationen i Finland meget klart, og givetvis under indtryk af Anders Sunesens forudgående anmodningsbrev:

»Thi da den, som vælges hertil, må anses for ikke udpeget til en hæder, men udleveret til martyriet, eftersom kirken er nyoprettet, menneskene i landet stivsendede og vejrforholdene desforuden ugunstige, er der så godt som ingen, der søger at komme til at styre nævnte sæde, undtagen sådanne, som optændt af nidkærhed for Guds ord, ønsker at lide og pines for Kristi navns skyld.«

I dette brev bruger Innocens sin standardformulering for at sikre sig mod fejltagelser p.gr.a. dårlig eller direkte mis-information. Paven giver dispensationen »hvis det forholder sig således« (*»si est ita«*), i.e. som beskrevet tidligere af Anders Sunesen. Den pågældende bispekandidat karakteriseres iøvrigt som »moden af alder«, »af gode sæder« og har endvidere »udmærket (sig) ved viden og dyder«.

Jeg har tidligere gennemgået Innocens' teologiske nyfortolkninger og udviklingen af hans magtfuldkommenhed – hans *plenitudo potestatis* og *ius divinum*. Det blev nævnt, at denne ekstraordinære magt kunne bruges overfor hele den kristne kirke i alle sager, alle steder og overfor alle personer. Derimod var det ligeledes klart, at dette ikke var noget paven skulle være letsindig med, og begrebet blev da også især brugt overfor biskopperne og andre højt placerede gejstlige, med det formål at etablere netop de pavelige prærogativer omkring bispeoverflytninger, bispers embedsnedlæggelser og afsættelse af bisper: kirkens *maiores causae*.

³⁸ DD/DRB 1:4 nr. 161.

Begge de danske diplomers sagsfremstilling viser, at Anders Sunesen har anerkendt pavens nyudviklede prærogativer om paven som sidste instans i sager om bispers *defectus*. Herudover er det interessant, at begge diplomer ligeledes opererer med identiske argumentationer, nemlig kirkens tarv, mens det nok tør siges, at de to kirker i hhv. Uppsala og Finland har forskellige problemer. Den uppsalenske kirke er plaget af verdslig indblanding – og det er spørgsmålet om denne indblanding er mindsket med valget af den kongelige kapellan som ny ærkebiskop –, utugtige præster og pres fra en kristnet, men stadig vrangvillig befolkning. Omvendt er Finland ganske nykristnet og, som citatet antyder, overhovedet ikke noget rart sted at opholde sig. Dette understreges også af, at den omtalte bispekandidat, allerede »har måttet udstå flere svære lidelser fra omtalte folk for Guds ords skyld«.

Dispensationerne i begge diplomer bliver altså givet med henvisning til kirkernes *nytte og gavn*. I Valeriussagen hedder det:

»Idet vi altså er betænkte på, at det er tvingende nødvendighed og indlysende gavn, der under disse forhold må berettigede dispensationens nådegave..«

Og i sagen om den finske biskop lyder den tilsvarende formulering:

»Da tvingende nødvendighed altså kræver det, og indlysende nytte fordrer det, har du i ydmyghed bønfuldt os om, at vi i vor barmhjertighed vilde værdiges at give ham dispensation.«

Selvom der er en lille forskel i de to danske oversættelser, er der på latin tale om to helt enslydende formuleringer: »urgens necessitas et evidens utilitas«.

I sagen om Conrads ulovlige translation så vi ligeledes begreberne nytte og nødvendighed anvendt. I denne sag fandt begreberne anvendelse som argumentationsgrundlag for pavens brug af sin *ius divinum*, sin gudgivne ret til i kraft af sin status som Kristi Stedfortræder at adskille hvad Gud havde sammenføjjet. Nytte og nødvendighed fungerede i Conrad-sagen som nødvendige begrundende henvisninger for anvendelse af de eksklusive pavelige magtmidler i en af kirkens *maiores causas*. Dette understreger Quanto personams karakter af retsbelæring og juridisk afklaring: De to begreber er ikke med i brevet for at legitimere en egentlig iværksættelse af disse eksklusive magtmidler, for paven bruger jo netop ikke sin *plenitudo potestatis* aktivt i dette brev. Tværtimod kan man læse tilstedeværelsen af disse to begreber som en juridisk etablering af *forudsætninger* for senere at kunne bruge de ekstraordinære magtmidler. Læst på denne måde bliver det klart, at Innocens anerkender, at han

bør omgås sin *ius divinum*, sin ret til at optræde på Guds vegne, med varsomhed: Der skal være gode grunde til at bruge *plenitudo potestatis* i kirkens *maiores causae*, og *utilitas et necessitas* er sådanne gode grunde.³⁹

Hvordan skal nu Valerius-sagen og sagen om den finske biskop passes ind i dette system? Det er umiddelbart klart, at de to sager *ikke* falder ind under de nævnte kategorier, der udgør kirkens *maiores causae*. Bispers embedsnedlæggelser, afskedigelser eller translationer. Valerius og den finske biskop er jo netop af Anders Sunesen endnu ikke tilkendt værdighed som bisper. Umiddelbart tyder noget altså på, at begge sager indeholder elementer, der fordrer at de behandles som *maiores causae* uden egentlig at være det.

Flere sager fra England fremviser lighedstræk med de nordiske sager. En Mester Mauger blev 1199 valgt til ny biskop i Worcester, men uden eget vidende. Da valget gik op for ham, henvendte han sig til ærkebiskoppen af Canterbury og bedyrede at være usikker på sin byrd, og ærkebiskoppen ville derfor ikke konsekrere ham uden pavelig tilladelse. Innocens afgjorde tilsidst sagen i et længere og meget 'skolemesteragtigt' brev, der viste pavens juridiske dannelse, og erklærede, at Worcesterkapitlet ikke kunne vælge Mauger, men kun postulere ham. Da kapitlet ikke havde fulgt denne fremgangsmåde ville paven ikke anerkende valget. Mauger kunne derimod i fremtiden blive dispenseret fra sin *defectus*, men ikke, som man kunne have ventet i lyset af de to nordiske sager, med henvisning til nytte og nødvendighed:

»It was clear to us that, though for some time back dispensations had been granted to the illegitimate and might possibly in the future have to be granted for a specific reason, the dispensation ought to be given more readily in a case of this type, namely where the person's perfection exceeded his imperfection.«⁴⁰

Det kan antages, at citatets »specific reason« (»certa causa«) henviser til nytte og nødvendighed, men det kan ikke påvises sikkert. En anden

³⁹ Nytte og nødvendighed optræder flere gange i sager omkring bispers stillinger. Således i Register 1:326, hvor Innocens argumenterer for pavestolens eksklusive ret til bispetranslation, men efterfølgende tillader Faenza-bispen Bernhard at modtage valg; i Register 1:447, hvor paven igen begrundet sit forbud mod translation uden pavelig sanktion, men alligevel absolverer Bartholomæus af Tours og Walther af Rouen fra deres brøde i denne anledning; og i Register 1:490, hvor paven tillader Mauritius at modtage valget som biskop af Tours og dermed skifte fra Nantes. I alle disse sager, er der altså tale om translationer, der var anerkendte som *causae maiores*.

⁴⁰ Mauger-brevet, som stammer fra februar 1200, er optrykt på både engelsk og latin i *Selected Letters of Pope Innocent III concerning England (1198-1216)*. Ed. by C.R. Cheney & W.H. Semple, London 1953 som nr. 6. Den latinske tekstbid lyder: »Videbatur enim quo, cum illegitime natis fuisset aliquamdiu dispensatum et ex certa causa forsitan in posterum dispensandum, in hac causa celerius deberet dispensatio indulgeri, illi persone videlicet que minus imperfectionis plus perfectionis habebat.«

engelsk sag fremviser lignende træk: Richard Poore blev af Innocens 1206 dispenseret for sin *defectus natalium* med henvisning til Richards personlige fortjenester og høje moral.⁴¹

Vi har ikke andre kildesteder end *Quanto personam*, hvor Innocens implicit argumenterer for brugen af nytte og nødvendighed som forudsætninger for iværksættelsen af *plenitudo potestatis*. En senere jurist, Hostiensis, som skrev omkring 1250, har imidlertid kommenteret på Innocens' forestillinger om den pavelige magtfylde.⁴² Hostiensis anførte netop *Quanto personam* og to andre dekreter som de steder, hvor Innocens etablerer sin *ius divinum*. Kanonisten definerede bl.a. pavens *plenitudo potestatis* som den pavelige ret til at overskride positiv ret og i visse situationer selv naturretten eller den guddommelige ret. Ifølge Hostiensis udøvede paven denne transcendentale autoritet i konkrete sager, hvor han dispenserede for ægteskabs- eller klosterløfter, hindringer for indgåelsen af ægteskab eller, som i de to nordiske sager, *defectus* i forbindelse med besættelse af kirkelige stillinger. Når paven brugte denne del af sin magtfylde, optrådte han *supra ius* - over loven. Dog var udøvelsen af pavens, af Hostiensis benævnte, *potestas absoluta* underlagt visse begrænsninger:

»Some say, and perhaps with reason, that in those matters which are contrary to a tacit or expressed vow or contrary to the Gospels, a papal dispensation is not valid unless made with cause. The same can be understood if he dispenses from the general state [or statute] of the Church. This is not true in those dispensations from positive law. In these matters only the will of the dispenser is necessary.«⁴³

Med Hostiensis' formuleringer bliver vi lidt klogere på, hvorfor nytte og nødvendighed optræder i de to nordiske sager: Der kan være tale om, at Innocens vurderer sagerne som et brud på bestemmelserne fra 3. Laterankoncilium om forudsætningerne for at modtage bispevalg. Denne antagelse bestyrkes endvidere af, at bestemmelserne fra 3. Laterankon-

⁴¹ PL 215:759,CLXXXVI: »...cum illis autem de benignitatis gratia dispensetur, qui per virtutem propriam reprobant in se vitium alienum, nos, circa personam tuam, et honestatem morum, et fructum operum, et scientiam litterarum, et famam virtutum paritet attendentes/.../super defectu natalium tecum misericorditer dispensamus.«

⁴² Hostiensis' "Summa aurea" er optrykt i Venedig 1586, og jeg har følgelig ikke brugt Hostiensis selv i det flg. Min brug af Hostiensis baserer sig på Pennington 1984 p. 65-72.

⁴³ Citeret fra Pennington 1984 p. 69. Den latinske tekst lyder: »Dicunt etiam quidam, et forte non male, quod sicut in his quae sunt contra votum tacitum vel expressum, vel contra evangelium, non prodest papae dispensatio, nisi ex causa facta. Idem intelligendum est, si dispenset in his que sunt contra statutum ecclesiae generale, arg. xxiii.q.i. Memor sum [c.10] et c. Si ea destruerem [C. 25 q. 2 c. 4]. Hoc tamen non est verum in his dispensationibus quae fiunt tantum contra ius positivum... In his enim dispensationibus sufficit sola voluntas dispensatoris etiam sine causa.«

cilium 1179 også indgår eksplicit i de juridiske begrundelser for de pavelige afgørelser i Mauger-sagen. Her hedder det nemlig, at paven har drøftet sagen med sine brødre, i.e. kardinalkollegiet, og har fundet, at der i disse sager er flere forskellige *canones*, retsregler, der kan tages i anvendelse ved afgørelse af disse *defectus*-sager. Innocens vælger dog at hælde sit hoved til netop vedtagelserne fra det 3. Laterankoncilium. Da vedtagelser fra de store koncilier for Innocens åbenbart besidder en stor retskraft, er det således disse vedtagelser, der nødvendiggør anvendelse af den eksklusive pavelige magt med de medfølgende gode begrundelser.⁴⁴

Det er herudover frugtbart at være opmærksom på forskelle imellem sagerne fra de to områder: Hvor Innocens afgør de engelske sager med at ville give personlige dispensationer til hhv. Mauger og Richard, giver paven ikke tilsvarende dispensationer til Valerius og den finske biskanditat. Derimod overlader han sin ret til at give dispensation til Anders Sunesen. Det sker med følgende formuleringer:

»..befaler vi dig, agtværdige og kyndige broder, hvem vi har fuld tillid til, ved denne apostoliske skrivelse, at du efter indgående at have taget omstændighederne i betragtning med Gud for øje og på vor myndighed med hensyn til stadfæstelsen af postulationen af ham og den påfølgende indvielse på vor autoritet tager sådanne skridt, som du finder bør tages til hæder og ære for Guds navn og til fremme for den kristne tro.«⁴⁵

Og:

»Idet vi altså bøjer os for dine anmodninger, befaler vi dig ved denne vor apostolske skrivelse, at du, hvis det forholder sig således, på vore vegne giver ham dispensation.«⁴⁶

⁴⁴ Dermed kan de to nordiske sagsafgørelser måske læses som en indirekte pavelig anerkendelse af konciliebeslutningers retskraft overfor hans egen status som Vicarius Christi og hans plenitudo potestatis. Og brevene får derved en status som vigtige, men aldeles oversete dokumenter i den efterhånden omfattende kirkehistoriske forskning omkring forholdet mellem 'konciliarister' og 'monarkister' i middelalderen. 'Konciliaristerne', der ville fastlægge den endelige autoritet i den kristne kirke hos kardinalkollegiet og/eller koncilier, overfor 'monarkisterne', der - som Innocens - argumenterede for pavens ret til selvstændigt, som uangribeligt overhovede i hele kirken, at udøve autoritet. Dette er et tema i kirkehistorien, der for 11.-14. århundrede er behandlet mesterligt af Brian Tierney: *Foundations of the Conciliar Theory*, Cambridge 1955.

⁴⁵ DD/DRB 1:4 nr. 126. Den latinske formulering lyder: ».. honestati ac discretioni tue de que plenam fiduciam optinemus per apostolica scripta mandamus, quatinus circumstantiis studiose pensatis deum habens pre oculis auctoritatis nostre circa confirmationem postulationis ipsius et postmodum consecrationem procedas, sicut ad diuini nominis gloriam et christiane religionis profectum videris procedendum.«

⁴⁶ DD/DRB 1:4 nr. 161. Den latinske formulering lyder: »Nos igitur tuis postulationibus inclinata, per apostolica tibi scripta mandamus, quatinus si est ita, cum eo vice nostra dispenses.«

I ingen af de andre kilder, jeg har kendskab til, uddelegerer Innocens sin pavelige eneret på at give dispensationer for disse *defectus* på denne måde. Anders Sunesen bliver bragt i en situation ganske selvstændigt at kunne bruge et ellers eksklusivt paveligt prærogativ. Cheney er opmærksom på denne usædvanlige autoritetsforlening fra Innocens til Anders Sunesen, men kan kun undre sig.⁴⁷

Udover den pavelige ret til at dispensere Valerius fik Anders Sunesen i sin karriere del i flere pavelige prærogativer. 1206 blev Anders Sunesen tilstået ret til at absolvere for *sententia promulgata*: Når verdslige overfaldt gejstlige, ifaldt voldsmændene automatisk en umiddelbar kirkelig dom. Denne *sententia* kunne kun absolveres ved personlig henvendelse til pavestolen. Anders Sunesen fik tilladelse til selv at afgøre sådanne sager, og enerådigt at bevilge absolution i sager, hvor han skønnede, at forbrydelsen ikke var så slem, at rejsen til Rom var nødvendig. I samme brev blev det bevilget Anders Sunesen, at han måtte holde visitats, »ikke så meget på din som på vor myndighed«, besætte beneficier indenfor en bestemt frist, og afgøre appellerede sager.⁴⁸ 1204 var ærkebiskoppen allerede blevet pavelig legat, en værdighed han igen modtog i 1212. Tildelingen af værdigheder og anvendelsen af de pavelige prærogativer er tegn på, at den danske ærkebiskop har været højt respekteret i Rom. Dette har fået Sigvard Skov til at skrive om legatudnævnelsen:

»Innocens III delegerede sin magt til Anders Sunesen i overordentligt storslåede vendinger, omtrent de samme som han havde anvendt i prædikenen på sin indvielsesdag med udgangspunkt i Jeremias I:10. /../ Ved de fælles træk med den nævnte prædiken, den samme hvori Innocens III stiller paven mellem Gud og mennesker, får udnævnelsen endnu dybere perspektiv.«⁴⁹

Det lyder unægtelig imponerende, men Skovs opfattelse har dog behov for et mindre korrektiv: De samme vendinger forekom da paven udnævnte Anders Sunesen til legat igen i 1212, i breve vedrørende missionen i Baltikum og ved Gregorius de Crescentios legation til Danmark i 1220. Vendingerne er altså at betragte som *termini technici*, der betegnede en tildeling af en nærmere fastsat autoritet. Sigvard Skov har i sine

⁴⁷ C.R. Cheney: *Pope Innocent and England*, Stuttgart 1976 p. 63 note 47. Det er desværre ikke relevant for Cheney i bogens sammenhæng at undersøge sagen nærmere.

⁴⁸ DD/DRB 1:4 nr.110.

⁴⁹ Sigvard Skov: »Ærkebiskop Anders Sunesøn og pavestolen«, *Scandia* 19, Lund 1949 p. 169.

artikler ofte vurderet Anders Sunesens indsats og betydning meget højt, i polemik mod Stig Iuul.⁵⁰

Den pavelige anerkendelse og respekt overfor den danske ærkebiskop findes ligeledes udtrykt i andre diplomer. I et af disse, et brev fra 19. januar 1206, nægtede paven at anerkende nogle bestemmelser Anders Sunesen havde fremsendt til Rom i håb om pavelig stadfæstelse. Paven svarede, at han ikke ville fastsætte almindelig ret, men han bestemte alligevel, at bestemmelserne skulle overholdes ubrydeligt:

»Men eftersom vi ud af kyndigheden hos den, der giver bestemmelserne, slutter os til, at de er al agtelse værd, befaler vi som vor vilje, at du på vor myndighed sørger for, at det, som du fremsynet har overvejet og bestemt, overholdes ubrydeligt i din kirkeprovins.«⁵¹

Der var ikke tale om direkte autoritetsafgivelse i dette tilfælde, men derimod en klar vurdering fra pavemagtens side: Anders Sunesen måtte anses som kyndig og nidkær og besiddende en lokalindsigt, som pavemagten i sagens natur ikke kunne have. Derfor kom brevet så tæt på en egentlig godkendelse af ærkebiskoppens bestemmelser, som det var muligt: Anders Sunesen skal i praksis administrere som om bestemmelserne var paveligt sanktionerede.

Det er således klart, at Anders Sunesen nød godt af en stærk pavelig anerkendelse og respekt. De pavelige prærogativer Anders Sunesen blev tildelt andel i ved flere forskellige lejligheder, tilladelsen til at absolvere for *sententia promulgata* i 1206, tilladelserne til at dispensere for *defectus natalium* i 1207 og 1209, er med til at forstærke indtrykket af en dansk ærkebiskop i et godt og velfungerende samarbejde med pavestolen. Til sammenligning kan det bemærkes, at ingen af de engelske biskoper besad lignende rettigheder.

Anders Sunesens europæiske dannelse

Man kan spørge hvordan Anders Sunesen i den grad viser sig på forkant med de pavelige prærogativer, og hvorfra hans kyndigheder i kanonisk rets mere subtile krumspring stammer. Hvad er det der gør, at den

⁵⁰ Sigvard Skov har skrevet 4 store artikler om forskellige aspekter vedrørende Anders Sunesens person, embede og forfatterskab: »Anders Sunesens parafrase af Skånske Lov«, Scandia 13, Lund 1940; »Anders Sunesøn og Guterloven«, Festskrift til Erik Arup, Kbh. 1946; den førnævnte artikel fra 1949 og »Anders Sunesøns Hexaëmeron«, Kirkehistoriske Samlinger, Kbh. 1955. Polemikken mellem Skov og Stig Iuul blev startet af Iuul med »Anders Sunesen som lovgiver og juridisk forfatter«, Svensk Juristtidning 1948.

⁵¹ DD/DRB 1:4 nr. 112.

danske ærkebiskop, uden selv forudgående at være blevet belært af paven, er i stand til så nøje at følge pavens holdning og juristik i disse sager? Og hvorfor uddelegerer paven sine autoritetsrettigheder til netop den danske ærkebiskop, men eksempelvis ikke til ærkebiskoppen af Canterbury i Mauger-sagen?

En del af svaret kan findes i ærkebiskoppens studiebaggrund. Anders Sunesen demonstrer et studieforløb meget lig Innocens', og ovenikøbet med flere interessante kronologiske sammenfald. De to personer kan meget vel have kendt hinanden personligt. Saxo skriver i *Gesta Danorum's* fortale, der jo bl.a. fungerer som en opremsning af Anders Sunesens dyder med det formål at kaste glans over Saxos eget produkt, at Anders studerede i Frankrig, Italien og England. Der kan ikke være tvivl om, at det mere præcist har drejet sig om Paris, Bologna og muligvis Oxford, men dette sidste er mere tvivlsomt.⁵² Saxo nævner endvidere, at Anders bestred en udenlandsk lærestol, og altså var magister. Det kunne tænkes at Anders bestred en lærestol i et artes-fag, og denne aktivitet har givetvis ligget i forlængelse af hans rejser til først Paris og dernæst Bologna, men inden hans hjemkomst til Danmark. Med en sådan tolkning vil Anders Sunesens studietid have set nogenlunde således ud: Anders er givetvis født omkring 1167,⁵³ er omkring 14-15 års alderen blevet sendt udenlands, hvilket bringer os op i nærheden af 1181-1182. Vi har vidnesbyrd om Anders som kongelig kansler fra 1195, og måske har han bestridt en stilling som domprovst allerede inden. Hans hjemkomst kan sættes til omkring 1193, og hans samlede udlandsophold har altså varet ca. 12 år, hvoraf de(t) sidste givetvis har været helliget en lærestol i Paris.

Vi har ingen sikre kilder, der kan binde Anders Sunesen til en bestemt teologisk retning eller skole i Paris. Ikke desto mindre kan hans efterladte *Hexaëmeron* og en undersøgelse af hans boggave til Lunds domkapitel hjælpe os til et svar. Ekstra hjælp kan vi få fra en korrespondance mellem abbeden i klostret ved Ste. Genevieve i Paris og Absalon, angående Anders Sunesens ældre broder Peder, der også studerede i Paris. Peder havde været syg i Paris, og ønskede måske egentlig at vende hjem, men Absalon havde overfor abbeden ytret ønske om at supplere Peders

⁵² Birger Munk Olsen giver i sin artikel »Anders Sunesen og Paris«, Anders Sunesen. Stormand. Teolog. Administrator. Digter. Red. Sten Ebbesen. Kbh. 1985 (AS) et glimrende indblik i det Paris Anders kan have mødt. Munk Olsen mener, at der ikke er nogen tvivl om at Anders valgte Paris, og at størstedelen af Anders' studieaktivitet er foregået i Paris, ligesom det var tilfældet for langt de fleste af de udenlandske studerende - og også for Anders broder, den senere Roskildebiskop Peder.

⁵³ Kai Hørby: »Anders Sunesens liv«, AS p. 14 og Birger Munk Olsen, op.cit. p. 76-77.

uddannelse fra Ste. Genevieve-klostret med frisk viden fra de verdslige skoler. Et sådant ønske fik den 'konservative' abbed til at fare i blækhuset. Efter først at have informeret Absalon om Peders sygdom – »urovækkende anfald af firedagsfeber« – og anerkendt, at kuren herfor måske ville være »fødestavnen(s) og den vante luft«, anbefaler abbeden, at Peder tager ophold i Æbelholt. Og til Absalons forespørgsel om en mindre 'suppleringsuddannelse' skriver abbeden:

»Men hvad I ved Eders brev har tilkendegivet os om enten at sende ham til de verdslige skoler eller ordsjakerne på bjerget eller i Paris, giver vi med Eders nåde ikke vor tilladelse dertil, da det strider mod vor regel og vores sædvane, og for at der ikke gennem ham skal skabes et fortilfælde for brødrene, som kan blive til et skadeligt eksempel for fremtidige. Visdommen har sine regler i klostrene, den har også sine regelbundne munke og opretter på den ene side sandhedens, på den anden side dydens skoler for dem. Men hvis Eders plan måske skulde gå i retning af at gøre en verdensgejstlig af den regelbundne, så vælg en anden stad end Paris for ham til at studere i, for at han ikke i stedet for lovprisninger fra morgen til aften, som han sammen med os skulde bringe Herren, for vore øjne skal fremføre tøjler og deltage i vidtløftige diskussioner, og for at ikke det, som vi håbede at se frugten af, skal blive til spot og skam for os.«⁵⁴

Hermed karakteriserede i hvert fald abbeden i Ste. Genevieve en del af den vidensoffentlighed, der var tilstede i Paris i sidste halvdel af 1100-tallet. Anders Sunesen kommer ind i dette billede netop gennem ikke at være nævnt i nogle af de breve abbeden sendte til modtagere i Danmark. Tolkningen er den simple, at Anders havde valgt en anden teologisk og filosofisk retning på sin uddannelse, end den der var repræsenteret i det 'konservative' kloster, og dette skulle være grunden til at han ikke er nævnt i abbedens breve.⁵⁵

En gennemgang af Anders Sunesens store digterværk *Hexaëmeron* giver heller ikke indtryk af, at Anders Sunesen har forholdt sig passivt indoptagende til de hellige skrifter, med henblik på meditation og personlig, åndelig berigelse. Tværtimod er *Hexaëmeron* blevet karakteriseret som et veritabelt kompendium over 1100-tallets spekulative teologi,⁵⁶ med en afgørende afhængighed i forlægget af teologer som Hugo og Richard af St. Victor, Petrus Comestor og Petrus Lombardus.⁵⁷

Anders karakteriserer selv sin skriftforståelse og -metode i *Hexaëmeron*, og er her i hvert fald ikke inspireret af en monastisk teologi:

⁵⁴ DD/DRB 1:3 nr. 131

⁵⁵ Birger Munk Olsen, *op.cit.* p.87.

⁵⁶ Se Sten Ebbesen: »Hexaëmerons svære passager. Kvæstioner og teologisk logik«, AS.

⁵⁷ Se Jørgen Pedersen: »Træk af Kristusbilledet i Hexaëmeron«, AS.

»Grundmuren blev med Historien lagt, nu kan Allegorien/ Danne de Vægge, der skyder tilvejs paa Fortællingens Bygning,/ Hvorpaa Moralens Belæring som et Tag bliver udspændt derover;/ Eller paa Taget er anbragt et Taarn, som mod Skyerne knejser, Aandelig Tolkning det hedder (- thi se, den er højere værdsat/ End allegorisk Fortolkning, som nys vi med Vægge har lignet -);/ Bygningens Indre med prægtig Moral overalt bliver prydet: / Hele den hellige Skrift som en firhjulet Vogn bliver drejet,/ Hjulene kendes og skelnes for sig af den kyndige Læser.«⁵⁸

Denne firefoldige bibeltolkning er tværtimod inspireret af Hugo af St. Victors teologiske metode. Også Innocens var inspireret af Hugo, og paven brugte flere gange en sådan firefoldig eksegetisk metode.⁵⁹

Den monastiske teologi er heller ikke rigt repræsenteret blandt de bøger Anders Sunesen testamenterede Lunds Domkapitel.⁶⁰ På dansk grund har vi i Inventarielisten fra Øm kloster 1554 et godt eksempel på, hvad der kan forstås ved monastisk litteratur: Her er værker af Bernard af Clairvaux, kirkefædrene, bøger med oldkirkelig teologi, homiliesamlinger med prædikener og opbyggelige tekster m.m. I Anders Sunesens boggave finder vi i høj grad en anden slags værker. Her er der tale om en enkelt bibel, men flere bibelkommentarer, Petrus Lombardus' glossering af de paulinske breve, og samme lombarders berømte sentensværk, *Sententiae*, i to udgaver. Et enkelt kirkefaderværk, *Exceptiones de moralibus Job*, henføres til Gregor d. Store, mens *Scholasticam Historicam* er Petrus Comestors berømte bibelhistorie. Herudover besad ærkebiskoppen flere juridiske bøger, måske Huguccios store Summa, og en enkelt brevsamling, forfattet af broderen Peders lærer i Paris, abbeden fra Ste. Genevieve, Etienne.⁶¹ Vægten ligger klart på en kommenterende, analyserende teologi, og vi kan således nok være rimeligt sikre på, at Anders Sunesen i hvert fald ikke valgte Ste. Genevieve eller nogle af de andre klostre i Paris, da han skulle sammensætte sin uddannelse, men i stedet tog ophold ved flere af de verdslige skoler og måske St. Victor.

Man har tidligere set en indflydelse fra den omtalte abbeds juridiske arbejder i Anders Sunesens Parafraze af Skånske Lov, men denne op-

⁵⁸ Her er citeret fra H.D. Schepelerns smukke oversættelse fra 1985 (IV:1813-1821). Til videnskabelig brug kan benyttes: *Andreae Sunonis filii: Hexaëmeron*. Post M.Cl. Gertz. Ediderunt Sten Ebbesen & Laurentius Boethius Mortensen I-II. Kbh. 1985-86.

⁵⁹ Se Imkamp p. 90-104. Imkamp gennemgår en teologisk tanke hos Innocens, vedrørende de fire paradysfloder. En sådan eksegesi over disse fire floder findes ligeledes hos Anders i hans *Hexaëmeron* (III:1620-1639 og IV:1921-1926).

⁶⁰ Boglisten findes i Lunde Domkapitels Gavebøger (udg. v. C.E. Weeke, 1884-89 (1973)) under datoen 6.6.1228.

⁶¹ Se gennemgang af boglisten Niels Haastrup: »Bøger i Danmark på Anders' tid«, AS. p. 107-110.

fattelse er senere blevet modereret.⁶² En sådan indflydelse ville heller ikke hjælpe os til nærmere at kunne fastsætte Anders' studieophold i Bologna endside hans lærere eller inspiratorer. Omkring Anders' angivelige ophold i England ved vi på det nærmeste heller ingenting. Først fra begyndelsen af 1200-tallet fik Oxford et internationalt ry. Strømmen af studenter gik sædvanligvis på Anders Sunesens studietid fra England og til kontinentet – og ikke den anden vej.⁶³

*

Innocens III etablerede en teologisk vision gennem udviklingen af *Vicarius Christi*- og *plenitudo potestatis*-begreberne, og satte den igennem som indre-kirkeligt, politisk/administrativt styringsgreb. Anders Sunesen anerkendte og opererede implicit med de pavelige prærogativer og fik således givetvis lettet vejen for egne lokale kirkepolitiske løsninger. Paven anerkendte Anders Sunesens kyndighed, og tildelte ham rettigheder svarende hertil. Samtidig fik paven både løst en række lokale problemer og knyttet et ellers fjernt område tættere til Rom. Både Innocens og Anders Sunesen var prægede af deres tid og baggrund. Fælles erfaringer fra de intellektuelle miljøer i Paris og Bologna, og muligvis et personligt bekendtskab, gjorde deres samarbejdsmuligheder større. Begge viste de sig villige til at bruge tilegnede teologiske metoder og indsigter i den praktiske administration af den kristne kirke.

⁶² Sigvard Skov 1940 p. 171-2 antager, at Anders studerede under Etienne i Paris, og at en af bøgerne i Anders' boggave er en udgave af Etiennes Summa. Niels Haastrup afviser derimod i sin gennemgang af boggaven at listens "Libellum Stephani, abbatis de sancti Genowefa" skulle henføre til Etiennes store Summa over Gratians Dekret, men netop snarere dækker over en mindre typologisk brevsamling. Bertil A. Frosell: »En gejstlig stormand ser på retten i Skåne«, AS finder i sin gennemgang af temaer i Anders Sunesens parafrase af Skånske Lov kun få steder, hvor man kan sige, at Anders har trukket på Etiennes Summa (p.246, 248 og 250).

⁶³ Birger Munk Olsen op.cit. p. 76.

SUMMARY

Vicarius Christi, Plenitudo Potestatis and *Causae Maiores*:
Theology and Law according to Pope Innocent III (1198-1216)
and Archbishop Anders Sunesen (1201-1223)

Based on a partial analysis of Pope Innocent III's theology and jurisprudence the present study seeks to clarify certain structural power relations in the Catholic Church at the beginning of the thirteenth century, and in particular the Pope's relation to the Danish Archbishop, Anders Sunesen.

During the first years of his pontificate Innocent III advanced a number of reformulations or reinterpretations of the foundations of papal authority. By elaborating on and precisely defining titles and formulas such as a *Vicarius Christi* (Vicar of Christ) and *plenitudo potestatis* (fullness of power), and by theologizing the relationship of Christendom's bishops to their churches as a spiritual marriage, the pope managed to consolidate a position of absolute papal authority. The papacy was no longer envisaged as instituted simply by virtue of apostolic succession from St. Peter, but directly, as the vicarial exercise of the authority of Christ. This conception entailed exclusive papal jurisdiction in a number of matters, enumerated under the formula *plenitudo potestatis*, relating to the exercise of power. »Fullness« meant that the pope could exercise jurisdiction over all persons, all places, in all matters, and at all times within the Christian Church. In practice, this fullness of power was exercised especially in ecclesiastical *causae maiores*, matters of major importance such as episcopal dismissals, transfers and resignations. Through innovative interpretations of earlier, often frequently used formulations, Innocent III ascribed sovereign jurisdiction in these matters to papal authority. Decisions in *causae maiores* became a papal prerogative.

The pope was nevertheless aware that he had to use his newly established exclusive powers with caution, employing in their exercise the formula *urgens necessitas et evidens utilitas* – urgent necessity and evident usefulness.

The present study argues that the premises of this Innocentian theology had already been worked out during the future pope's studies in Paris and Bologna. Scholars are divided on the question of whether Innocent III was taught by the famous Huguccio of Pisa, but they all agree that his influence on the pope's jural thinking was quite considerable. In Paris the future pope may have been a member of Peter the Chanter's circle, perhaps with connections to the monastery school of St. Victor, which at that time represented one of the three most important scholarly trends within the Parisian scholastic environment. Efforts at St. Victor's were directed towards combining the secular schools' biblical exegesis with a practical, sermon oriented theology – under the inspiration, moreover, of monastic spirituality.

The Danish archbishop, Anders Sunesen, may also have studied at St. Victor's. An examination of the books he bequeathed to the cathedral chapter in Lund indicate no interest in monastic affairs comparable to that of his brother Peder, who later became bishop of Roskilde. An analysis of his great poetic work, *Hexaëmeron*, likewise indicates an influence of the secular schools, perhaps St. Victor's. *Hexaëmeron* has been characterized as a veritable compendium of twelfth century speculative theology.

Perhaps the frictionless relationship between the pope and the Danish archbi-

shop can be attributed to their common education background. In several of his communications with the Papal See Anders Sunesen evidences his acceptance of the new papal formulations. In turn, the pope complimented the archbishop on his fine juristic sense and on several occasions granted him direct participation in the otherwise papal prerogatives. As metropolitan and papal legate he was allowed to decide a case involving the illegitimate birth of Valerius, subsequently bishop of Uppsala. A case concerning a Finnish bishop's fate was resolved in the same manner. In both of these »Danish« cases the pope argued on grounds of "necessity and usefulness", indicating that he also considered the question of episcopal *defectus* as a *causa maior*.

Innocent III elaborated a theological vision through reformulations of the basis of papal authority and implemented it as an internal ecclesiastical, politico-administrative instrument of governance. The Danish archbishop's implicit recognition of the papal prerogatives in his communications with Rome no doubt paved the way for his own local solutions in ecclesiastical matters. The pope acknowledged his competence and granted him commensurate jurisdiction. In doing so, the pope also disposed of a number of local problems and drew a distant region of the church closer to Rome.

Both Innocent III and Anders Sunesen bore the stamp of their times and their backgrounds. Common experience of the intellectual environment in Paris and Bologna – and possibly personal acquaintanceship – increased the potential for cooperation. Both demonstrated a willingness to use acquired theological methods and insight in their practical administration of the Christian church.

Translated by MICHAEL WOLFE